

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

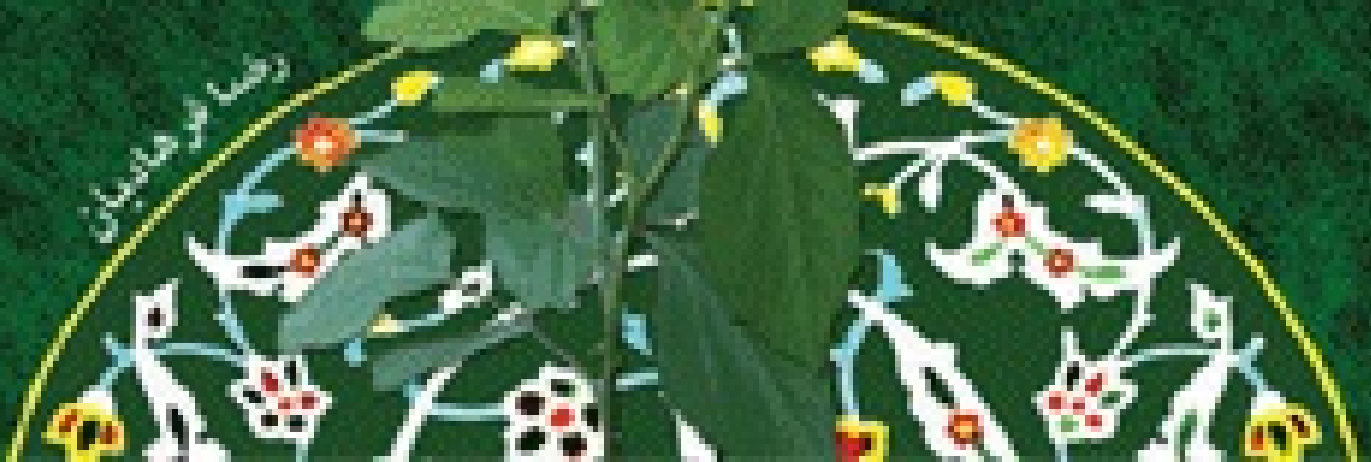
خلیہ

حقیقی بروئے تاریخ

پروفیسر محمد رفیق

پروفیسر محمد رفیق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

غدیر حقیقتی بر گونه تاریخ

نویسنده:

رضا فرهادیان

ناشر چاپی:

مسجد مقدس جمکران

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۶	غدیر حقیقتی بر گونه تاریخ
۶	مشخصات کتاب
۶	اشاره
۹	فهرست
۱۱	مقدمه ناشر
۱۳	مقدمه مؤلف
۱۵	آخرین سفر
۱۸	ورود به خانه محبوب
۱۹	حرکت به سوی شناخت
۲۴	بازگشت
۲۶	در مسیر بازگشت
۲۷	مردم در انتظار پیام
۳۷	لحظه های فراموش نشدنی
۴۲	فضیلت های دیگر
۴۴	کمال دین و نعمت
۴۵	ثبت عینی واقعه
۴۹	بعد از واقعه
۵۰	روز عید غدیر خم
۵۳	پی نوشت
۶۱	فهرست منابع
۶۲	فهرست برخی از مدارک و کتاب های معتبر اهل تسنن پیرامون واقعه غدیر خم
۶۷	درباره مرکز

غدیر حقیقتی بر گونه تاریخ

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور: غدیر حقیقتی بر گونه تاریخ / مؤلف رضا فرهادیان .

مشخصات نشر: قم: مسجد مقدّس جمکران ، ۱۳۸۵ .

مشخصات ظاهری: ۵۶ ص

شابک: ۸ - ۰۴۴ - ۹۷۳ - ۹۶۴ - ۹۷۸

یادداشت: عنوان روی جلد: غدیر حقیقتی بر گونه تاریخ ویژه نوجوانان

یادداشت: چاپ قبلی: ستاد بزرگداشت غدیر، ۱۳۸۰

عنوان روی جلد: علی بن ابیطالب علیه السلام، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -- اثبات خلافت

موضوع: غدیر خم

موضوع: غدیر خم -- داستان

شناسه افزوده: مسجد جمکران (قم)، واحد پژوهش

رده بندی کنگره: ۱۳۸۵ ح ۷ ۴ ف / ۵/۲۲۳BP

رده بندی دیویی: ۴۵۲/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۴۱۹۳۸

ص: ۱

اشاره

غدیر حقیقتی بر گونه تاریخ

مؤلف رضا فرهادیان

ص: ۳

فہرست

تصویر

فهرست مطالب

۵	مقدمه ناشر.....
۷	مقدمه مؤلف.....
۹	آخرین سفر.....
۱۲	ورود به خانهٔ محبوب.....
۱۳	حرکت به سوی شناخت.....
۱۸	بازگشت.....
۲۰	در مسیر بازگشت.....
۲۱	مردم در انتظار پیام.....
۳۱	لحظه‌های فراموش نشدنی.....
۳۶	فضیلت‌های دیگر.....
۳۸	کمال دین و نعمت.....
۳۹	ثبت عینی واقعه.....
۴۳	بعد از واقعه.....
۴۴	روز عید غدیرخم.....
۴۷	پی نوشت‌ها.....
۵۱	فهرست منابع.....
۵۲	فهرست برخی از مدارک و کتاب‌های معتبر اهل تسنن پیرامون واقعه غدیرخم.....

در عصر کنونی که استقبال جهان اسلام و حتی ادیان دیگر نسبت به مباحث واقع گرایانه و مستند غدیر بیش از پیش شده است بر آن شدیم که کتابی ویژه جوانان و نوجوانان پیرامون غدیر آماده و چاپ گردد که این زحمت را برادر ارجمند حجّت الاسلام والمسلمین فرهادیان متقبل و به زیور طبع آراسته گردید، که امید است مورد توجه حضرت صاحب الزمان علیه السلام قرار گیرد.

مدیر مسؤول انتشارات مسجد مقدّس جمکران

حسین احمدی

ص: ۵

تصویری از واقعه زنده و حقیقتی گویا بر گونه تاریخ، همانند رعد و برقی در زمان، آن چنان درخشیدن گرفت که در خاطره ها ماند و با وجود فراوانی راویان و ثبت حادثه، کسی را توان و یارای انکار آن نیست. برای هر انسان مسلمانی لازم به نظر می رسد که در عمر خویش، دست کم یک بار هم که شده با یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم هم سفر شود و این مسیر تاریخی را با پستی و بلندی هایش پیماید و با اسرار نهفته در آن، از نزدیک آشنا شده و با پیروان واقعی آن حضرت هم گام، هم کلام و هم پیمان شود.

در این جا سعی شده که سیر واقعه به ترتیب و مستند با زبانی ساده و گویا، ارائه شود تا هر مخاطب منصفی را به راحتی در فضای معنوی حادثه قرار دهد و از نزدیک بوی خوش حقیقت آن واقعه، که تا ابد، زمان را عطر آگین کرده است، استشمام کند.

در فراهم آمدن این مجموعه، لازم است از برادر عزیزم جناب آقای حسین حسن زاده و واحد پژوهش ستاد بزرگداشت غدیر تشکر و قدردانی نمایم.

از هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم به مدینه ده سال می گذشت. (۱) در سحرگاه یکی از شب های ماه ذیقعد، پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم پس از فراغت از نماز شب در صحن مسجد نشسته بود که ناگهان جبرئیل فرود آمد. (۲) پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم خوشحال گردید.

جبرئیل:

ای محمد صلی الله علیه وآله وسلم! خدای عزوجل به تو سلام می رساند و می فرماید:

من هیچ یک از رسولان خود را به سوی خویش فرا نخواندم مگر این که دین آنان را کامل کردم و حجّت را بر مردم آن دیار تمام کردم. اکنون از رسالت تو، تنها دو وظیفه بر عهده ات باقی مانده که باید آن را به امت خود ابلاغ کنی: یکی حجّ و دیگری وصایت! زیرا من هیچ گاه زمین را از حجّت خالی نگذاشته و نخواهم گذاشت.

ای محمد صلی الله علیه وآله وسلم! خداوند بزرگ به تو فرمان می دهد که حجّ را به جا آور و مناسک آن را به مردم بیاموز، هم چنان که نماز و روزه را آموختی.

ص: ۹

۱-۱. مقریزی، امتاع الاسماع، ج ۱، ص ۵۱۰ به بعد وابن اسعد: طبقات، ج ۲.

۲-۲. طبرسی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۶۶.

اینک رهبر شصت و سه ساله امت اسلامی مأموریت پیدا می کند برای آخرین بار، به منظور برپا داشتن مراسم حجّ به سوی مکه رهسپار شود. صبح همان روز پیامبر دستور داد در شهر مدینه و سایر شهرها و در بین قبایل و عشایر اعلان کنند که: پیامبر امسال عازم خانه خدا است. جارچیان همه در مدینه و اطراف آن به راه افتادند و اعلام کردند که: ای مردم! بدانید که رسول خدا برای به جا آوردن فریضه حجّ عازم سفر مکه است. پس همگان با وی همراه شوید تا از فراگیری این فریضه مقدّس الهی بی بهره نمانید.

انتشار این خبر در فضای مدینه و سایر شهرها، غلغله ای به پا کرد و در دل گروه های زیادی از مردم شور و شوق فراوانی برانگیخت و به دنبال آن، هزاران نفر از محل های خود کوچ کردند و در اطراف مدینه خیمه ها برپا کردند و همگی در انتظار حرکت کاروان پیامبر لحظه شماری می کردند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله وسلم پس از غسل و نظافت کردن، جامه سفید بلندی به تن پوشید و با پای پیاده در حالی که تمام اعضای خانواده خود را در درون هودجی بر روی شتران جای داده بود، پیشاپیش مردم به سوی مکه به راه افتاد. (۱)

در این سفر گروه های مهاجر و انصار و جمعیت انبوهی از مردم مدینه و قبایل اطراف آن، حضرتش را همراهی می کردند. در بین راه در مناطق مختلف، کاروان ها و گروه های کوچک و بزرگ، منزل به منزل به تدریج به کاروان پیامبر ملحق می شدند. هرچه به مکه نزدیک تر

ص: ۱۰

۱- ۳. سیف بن عمر نخعی به نقل از رجال نجاشی، ص ۱۴۳، سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۸۹، ص ۱۸۴۴.

می شدند، جمعیت زائران خانه خدا افزایش می یافت. منظره باشکوهی به وجود آمده بود. همه از این که این توفیق نصیبشان شده بود تا در رکاب رسول خدا و همراه با ایشان عازم سفر حج بشوند، خوشحال و شادمان بودند. هرچه زمان می گذشت، جمعیت بیشتر می شد و شور و نشاط مردم فزونی می یافت.

حضرت علی علیه السلام که از طرف رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم برای تبلیغ اسلام به یمن رفته بود، پس از این که از حرکت به قصد حج و زیارت خانه خدا باخبر شد، با دوازده هزار نفر عازم مکه شد. (۱)

امسال بیابان حجاز جمعیت فراوان و باشکوهی را در خود می بیند که همه با اشتیاق تمام به سوی مکه در حرکت اند. وقتی کاروان به «ذی الحلیفه» منطقه ای که مسجد شجره هم در آنجا قرار داد، رسیدند، پیامبر شب را در آنجا اقامت گزید و صبح خیلی زود به طرف مسجد شجره حرکت کردند و در آنجا به همه دستور داد با دو قطعه پارچه سفیدی که از قبل همراه داشتند احرام ببندند. هنگام بستن احرام، طنین پر شور «لیبک... اللهم لیبک» از بیابان های مکه به گوش می رسید. اینک زائران خانه خدا، همه با لباس های سفید و یک شکل و یک نواخت نیت حج نمودند و به سوی مکه حرکت کردند در صحرای حجاز منظره شگفت آوری به وجود آورده بودند. خیل جمعیت سفیدپوش مردم برای یک لحظه، صحنه رستاخیز و صحرای محشر را در ذهن ها مجسم می کرد.

ص: ۱۱

انبوه مردم در قالب کاروان همچنان در حال حرکت بودند و هر گاه به روستا یا جمعیتی می رسیدند و یا از نقطه بلند و یا دره ای عبور می کردند، فریاد: «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» آنان بلند می شد و شور و هیجانی در دل ها ایجاد می کرد؛ به طوری که این وحدت و همدلی و احساس روح جمعی و یاد خدا سبب گردید تا جمعیت، همین که به نزدیک مکه رسیدند فریاد لبیک آنان فضای شهر مکه را تحت تأثیر ورود خودشان قرار دهد. وقتی که دیوارهای مسجدالحرام را از دور مشاهده کردند ناخودآگاه قطرات اشک در چشمانشان حلقه زد و همگی صدای تکبیر خودشان را بلند و بلندتر کردند. روز چهارم ذی حجه بود که وارد مکه شدند. پیامبر از همان جا بی درنگ به قصد زیارت خانه خدا از در «بنی شیبه» وارد مسجدالحرام گردید؛ در حالی که جمعیت او را همراهی می کرد، خدا را حمد و ثنا می گفت و بر ابراهیم خلیل درود می فرستاد. کاروان ها به تدریج به دنبال حضرت وارد مسجدالحرام شدند. در حالی که همه احرام سفید به تن داشتند یک دل و یک صدا همراه

رسول خداصلی الله علیه وآله وسلم الله اکبر گفتند و هم زمان هفت بار به طواف خانه کعبه مشغول شدند و دور خانه خدا چرخیده و این عمل را همانند رسول بزرگوار اسلام انجام دادند.

صحنه با شکوه و فراموش نشدنی بود. جمعیت، پیامبر را همچون نگین انگشتری در میان گرفته بودند. پیامبر در حال تکبیر گفتن، قطرات اشک از چشمانش همانند مرواریدی شفاف روی گونه مبارکش می غلطید.

پیامبرصلی الله علیه وآله وسلم پس از طواف، برای ادای نماز طواف پشت مقام ابراهیم قرار گرفت و دو رکعت نماز خواند. وقتی از نماز فارغ گردید، شروع نمود به سعی میان صفا و مروه. آن گاه رو به جمعیت کرد و فرمود: کسانی که همراه خود قربانی نیاورده اند باید از احرام خارج شوند و با انجام «تقصیر»^(۱) دیگر تمام محرمات احرام برای آنان حلال باقی بمانند تا زمانی که به منا رسیدند، قربانی خود را سر ببرند.^(۲)

در فاصله بین انجام مراسم عمره و حج، پیامبر راضی نبود که در خانه کسی بماند؛ از این رو، دستور داد تا خیمه ای در بیرون از مکه برپا کردند و در آنجا رحل اقامت گزید.^(۳)

حرکت به سوی شناخت

روز هشتم ذی حجه فرار رسید، زائران خانه خدا همان روز از مکه به

ص: ۱۳

۱-۵. تقصیر: یعنی چیدن مو یا گرفتن ناخن.

۲-۶. همان مدرک.

۳-۷. طبقات کبری، ج ۲، ص ۱۷۴ و ارشاد الساری فی شرح صحیح البخاری، ج ۶، ص ۴۲۹.

سوی عرفات حرکت کردند و پیامبر نیز بر شتر خود سوار شد و راه عرفات را در پیش گرفتند و در نقطه ای به نام «نمره» که خیمه ای برای حضرت زده بودند، فرود آمدند. در آنجا اجتماع باشکوهی از جمعیت مسلمانان گرد آمده بود. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نماز ظهر و عصر را در سرزمین عرفات همراه با ده ها هزار نفر از جمعیت زائران به جا آوردند. پس از اتمام فریضه نماز برای نمازگزاران خطبه ای ایراد کردند که در آن، مردم را موعظه نمودند. آن گاه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم با گفتن سه تکبیر به سخنان خود پایان دادند. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تا غروب روز نهم در عرفه توقف نمودند. هنگامی که خورشید کاملاً در افق پنهان گشت و هوا کمی تاریک شد بر شتر خود سوار شدند و پیشاپیش جمعیت به طرف مشعر حرکت کردند. بخشی از شب را در «مزدلفه» گذراندند و به محض طلوع فجر صادق؛ یعنی در روز دهم، رهسپار «منا» شدند. سپس «رمی جمره» و ذبح قربانی و «تقصیر» را انجام داده و برای به جا آوردن بقیه مراسم حج عازم مکه گردیدند و به این ترتیب مناسک حج تمتع را به مردم آموزش دادند. مراسم حج به پایان رسید و مسلمانان برای اولین بار اعمال و مناسک حج را از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آموختند.

پس از انجام مراسم، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پیاده همراه جمعیت به طرف «مسجد خیف» حرکت کرد. (۲) رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم از این که توانسته بود فریضه حج را انجام دهد و مسلمانان را با آن آشنا سازد و به فرمان خدا جامه عمل

ص: ۱۴

۱-۸. بحار الانوار، ج ۲۱، ص ۴۰۵.

۲-۹. طبرسی، احتجاج، ج ۱، ص ۶۹.

پوشاند خوشحال بود. انبوه جمعیت همچنان در حرکت بود. پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم شادمان بود و احساس آرامش می کرد و گاه و بی گاه چهره پر فروغ رهبر مسلمانان را هاله ای از غم فرا می گرفت و به فکر فرو می رفت و شادی را در کامش ناگوار می ساخت. چرا که او به فکر عهد و وظیفه دیگری بود که؛ در بدو حرکتش به سوی مکه، جبرئیل یادآور شده بود و آن؛ جانشینی بعد از خودش بود. به آن فکر می کرد و همراه جمعیت، باشکوه و وقار تمام، پیاده راه خود را به طرف «مسجد خیف» ادامه می داد. پیامبر همواره می اندیشید و بیمناک بود که مبادا پس از رحلتش در بین جامعه اسلامی تفرقه ایجاد شود و وحدت امت اسلامی از هم بگسلد و متفرق شوند و روح برادری و اخوت از میانشان رخت بر بندد و دوباره تعصبات قبیله‌گی و جاهلیت گریبان گیر مردم شود. پیامبر خوب می دانست که امت اسلامی به رهبر و امامی عادل و عالم نیاز دارد که اگر بعد از او زمام امور جامعه، ولایت امت را به دست نگیرد، تمام زحمت گرانبهای چندین ساله اش به هدر خواهد رفت. چرا که منافقان داخلی و دشمنان خارجی همواره در صدد فرصت بودند تا مردم را به مسیر باطل و جاهلیت گذشته بکشانند. منافع زورگویان و اشراف را که در سایه شرک و جهل و بت پرستی مردم تأمین می شد، دوباره زنده کند.

از طرفی چگونه می توان تصوّر کرد که چنین رهبر دلسوز و آگاه و مهربانی نگران آینده جامعه اسلامی نباشد و این که زمام امور خلافت و رهبری جهان بزرگ اسلام که نوبنیاد است و به صورت نهالی نورسته

و تازه شکوفه کرده است به دست حوادث بسپارد؟ آیا می توان باور کرد که چنین رهبر دلسوزی به این مسئله نیندیشد و درباره آن دوراندیشی نکرده باشد؟ آیا عقل چنین حکم می کند؟ آیا شرع چنین اقتضایی دارد؟ آیا ممکن است خداوند رسالت رسول خدا را ناتمام بگذارد و پس از آن جامعه و امت اسلامی را به حال خود رها کند؟ و برای هدایت و رهبری امت بعد از پیامبر سکوت کند؟

پیامبر همواره با خود می اندیشید و موانعی را در کار می دید. او می دانست که رهبری امت بعد از خودش شایسته کیست و لباس خلافت به قامت رسای چه کسی برازنده است؟

او خوب می دانست که باید کسی عهده دار این مسؤولیت بزرگ شود که از آغاز زندگی لحظه ای عقاید و افکارش به شرک و ظلم آلوده نشده باشد. او باید کسی باشد که در دامن وحی پرورده شده و در ایمان آوردن به اسلام، گوی سبقت را از همه ربوده باشد. برای پیشبرد دین و جهاد و در راه خدا، پیش قدم بوده و در نبردها سربازی شجاع و فداکار، که از علم و دانش و تقوا سرآمد مهاجر و انصار باشد و در قضاوت، شخصی بی نظیر. در نبردها هرگز از دشمن نهراسد و در جهاد اکبر، نفس خود را مهار کند و هوا و هوس وی را فریب ندهد.

پیامبر در این فکر بود و همراه جمعیت همچنان آرام و با وقار حرکت می کرد. هنوز چند قدمی باقی مانده بود تا به «مسجد خیف»

برسند که ناگهان فرود جبرئیل را احساس کرد. پیامبر از مردم فاصله گرفت. جبرئیل به سخن آمد، پیامبر خوشحال شد.

جبرئیل:

ای محمد خداوند تو را سلام می رساند و می فرماید: ای رسول من، هنگام رحلت تو فرا رسیده است و کسی را از این کوچ گریزی نیست. پس به عهدهای خود وفا کن و وصایا و سفارش های خود را با امت، در میان بگذار آنچه از میراث انبیاء نزد تو هست؛ از علوم، نشانه ها، سلاح و ... همه را به وصی و جانشین بعد از خود تسلیم کن که او حجت من و ولی من پس از تو خواهد بود، مردم را از این امر آگاه کن و عهد و میثاق مردم را با او محکم گردان و برای او از مردم بیعت بگیر ... (۱).

پیامبر در حالی که با دقت به سخنان جبرئیل گوش می کرد رو به او نمود و فرمود:

جبرئیل! من از منافقین هراس دارم، نه برای خودم که برای مردم و آینده آنان... می ترسم که پس از من امت دچار تفرقه شوند و از دین خدا خارج شوند و به دوران شرک و جاهلیت برگردند. من کینه این گروه به ظاهر مسلمان را نسبت به او می شناسم و شدت دشمنی شان را نسبت به او احساس می کنم. مگر این که پروردگار او را از شر و دسیسه دشمن محفوظ بدارد.

پیامبر ادامه داد:

ای جبرئیل از خدا بخواه که این مصونیت را عنایت کند.

پیامبر سخنش تمام می شود و به طرف جمعیت می رود، اصحاب به

ص: ۱۷

۱- ۱۰. ابن سعد: الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۲۲۵؛ مقریزی: امتاع الاسماع، ج ۱، ص ۵۱۱؛ قسطلانی؛ ارشاد الساری فی شرح صحیح البخاری، ج ۶، ص ۴۳۰؛ طبرسی، احتجاج، ج ۱، ص ۶۷ و ناسخ التواریخ.

او نزدیک می شوند، احساس می کنند قطرات عرق روی گونه مبارکش نشسته است. برای او آب می آوردند او کمی می نوشد و سپس وضو می گیرد. انبوه جمعیت به همراه پیامبر وارد مسجد خیف می شوند و نماز می گذارند.

بازگشت

پیامبر بر می خیزند و آماده حرکت می شوند و تصمیم می گیرند تا مکه را به قصد مدینه ترک نمایند. فرمان حرکت صادر می شود. کاروان ها آماده حرکت می شوند. پیامبر هنوز به مرکب خویش سوار نشده است که بار دیگر پیک وحی، سر می رسد. پیامبر لحظه ای بر سکوی مسجد می نشیند. مردم متوجه نشستن حضرت می شوند. اصحاب نیز از مرکب های خود پیاده می شوند؛ ولی به پیامبر نزدیک نمی شوند. جبرئیل می خواهد چیزی بگوید: پیامبر خودش را آماده شنیدن وحی می کند، جبرئیل صدا می زند:

ای محمد! پروردگارت به تو سلام می رساند و می فرماید: پیام مرا به مردم ابلاغ می کنم و به آنان بگو که او پس از تو ولی و امام این امت است. بگو که:

هر کس ولایت او را به رسمیت بشناسد، مؤمن است و کسی که ولایت او را انکار کند، کافر است. ای محمد به مردم بگو که

اطاعت از او اطاعت از تو و اطاعت از خدا است و سرپیچی از فرمان او نافرمانی خدا. بگو که مؤمنان به او بهشتی اند و کافران به او دوزخی. (۱)

برای چند لحظه جبرئیل ساکت شد. پیامبر پرسید:

ای جبرئیل! بگو بینم: آیا خداوند عزیز درباره درخواست من از برخورد با دشمنان و منافقان، پیامی نفرستاد؟

جبرئیل:

نه بردارم! هنوز خداوند متعال در این باره پیامی نداده است. (۲)

پیامبر از جا بر می خیزد. اصحاب به طرف او می شتابند. پیامبر فرمود: بروید! همه باید حرکت کنیم. سوار شتر خود می شود و به قصد مدینه حرکت می کند. جمعیت هم به دنبال پیامبر حرکت می کنند. پیامبر به لحاظ همگامی با کاروان خانواده اش، آهسته تر از دیگران گام برمی دارد. انبوه مردم، پیامبر را حلقه وار همراهی می کنند. کاروان به سیر خودش به طرف مدینه ادامه می دهد تا این که به سرزمین «رابغ» رسیدند. این محل تا «جحفه» سه «میل» فاصله دارد. کاروان از این محل گذشتند و به منزل دیگر به منزل دیگری به نام «کراع غمیم» رسیدند. نزدیک ظهر بود و هوا گرم و سوزان. در حوالی «کراع غمیم» نقطه ای وجود دارد به نام «غدیرخم» کاروان می رفت تا به این محل نزدیک شد. پیامبر ایستاد. مردم نمی دانستند چرا پیامبر توقف کرده است. او در حالی که سوار شتر بود جبرئیل بر وی فرود آمد. حضرت نگران بود، این بار پیامبر آغاز به سخن کرد! فرمود:

ص: ۱۹

۱-۱۱. احتجاج طبرسی، ج ۱، ص ۶۶ - ۷۴، چاپ نجف.

۲-۱۲. همان مدرک.

آمدی برادرم! جبرئیل، می ترسم که این قوم مرا تکذیب کنند و سخنانم را درباره امامت او نپذیرند!

در مسیر بازگشت

پیامبر همچنان حرکت می کند اما احساس می کند که جبرئیل او را همراهی می کند. کاروان می رود تا به سرزمین «غدیرخم» می رسد. این جا محل تقاطع مسیرها و راه عبور کاروان ها و نقطه جدا شدن مردم مصر و عراق و مدینه و نجد از یکدیگر است. این محل به خاطر وجود آب و چند درخت کهن سال، محل استراحت کاروانیان بود. پیامبر همراه جمعیت به نزدیک برکه «غدیرخم» می رسند. این بار جبرئیل به سخن درمی آید و خطاب به پیامبر:

ای محمد! خداوند به تو سلام می رساند و می فرماید: ای رسول! آنچه از جانب پروردگارت بر تو نازل شده به مردم ابلاغ کن که اگر چنین نکنی، رسالت خود را به انجام نرسانیدی، و بدان که خداوند تو را از شر مردم حفظ خواهد نمود. (۱)

پیامبر می ایستد و با خوشحالی از شتر پیاده می شود و در ته دل خدا را سپاس می گوید و از این که خواسته او را اجابت کرده است شکرگزاری می کند. او احساس می کند اکنون، زمان ابلاغ پیام فرا رسیده و باید آن را

ص: ۲۰

۱-۱۳. يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ {سوره مائده (۵)}
آیه (۶۷). سبب نزول این آیه در خطبه غدیر و در کتاب ناسخ التواریخ و کتاب الغدیر نوشته مرحوم علامه امینی به طور مفصل نقل شده است.

علنی کند. پیامبر فوراً دستور می دهد که کاروان ها توقف کنند و پیک هایی را به پیش و پس می فرستد تا عده ای را که جلو رفته اند بازگرداند و گروهی که هنوز نیامده اند، از راه برسند. گروه های قبایل یکی پس از دیگری از دو سوی منطقه به کاروان پیامبر ملحق می شوند. نزدیک ظهر است آفتاب داغ نیمروز هیجدهم ماه ذیحجه بر پهنه غدیر همچنان می تابد و یکصد بیست هزار نفر از مردم در آنجا جمع می شوند در این هوای گرم و سوزان مردم نمی دانستند چرا و برای چه یک باره دستور توقف داده شده است. چه موضوع مهمی پیش آمده که در این بیابان و زیر آفتاب داغ همه باید جمع شوند، آیا پیک وحی خبر ناگهانی آورده است؟ مردم در این افکار غوطه ور بودند که ناگهان صدای فریاد مؤذن آنان را به خود می آورد؛
صلاه جامعه، صلاه جامعه...!

مردم در انتظار پیام

از شدت گرما، مردم بخشی از ردای خود را بر سر و قسمتی دیگر را در زیر پا افکنده بودند. سلمان، ابوذر، مقداد و عمار برای پیامبر با استفاده از درخت، سایبانی به وسیله چادر برپا کردند.^(۱)

مردم برای نماز جماعت ظهر آماده می شوند. طنین بانگ الله اکبر،

ص: ۲۱

۱-۱۴. تاریخ طبری، ج ۲، ص ۲۱۶؛ تاریخ کامل ابن اثیر، ج ۲، ص ۴۱.

مردم را به نماز فرا می خواند پیامبر نماز ظهر را با جماعت به جا می آورد. سپس در حالی که انبوه جمعیت پیرامون او حلقه زده بودند به سوی نقطه بلندی که قبلاً از قطعه های سنگ و جهاز شتر برپا شده بود می رود تا از آنجا به همه جمعیت مسلط باشد. همه از جمعیت بلند می شود؛ همه منتظرند ببینند پیامبر از پیک وحی، چه پیامی برای آنان دارد. چشم ها به او دوخته شده و نفس ها در سینه حبس گردیده، همه بی صبرانه مشتاقند تا سخنان پیامبر را بشنوند. پیامبر بر فراز منبر قرار می گیرند. با چهره ای گشاده و سیمایی بشاش نگاهی به جمعیت می کنند. از چشمانش رحمت و محبت و عطوفت می بارد. چهره پرفروغش را با تمام رخ به تمام جمعیت می گرداند. چشم ها می جوشد، دل ها می خروشد. سکوت عمیقی بر صحرای غدیر حکم فرما شده است.

رسول خداصلی الله علیه وآله وسلم سخن آغاز می کند: (۱)

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و سپاس خدایی را که در یگانگی برتر؛ در عین بی همتایی نزدیک؛ در قدرت و اقتدار شکوهمند و در ارکان نظام عالم بسی بزرگ است. علمش بر همه چیز احاطه دارد، در حالی که در جایگاه خویش است و مخلوقات همگی مقهور قدرت اویند. بزرگی که پیوسته بوده و ستوده ای که همیشه خواهد بود، پدید آورنده آسمان های برافراشته و فرمانروای مطلق زمین و آسمان ها است. هر دیده ای را می بیند و هیچ

ص: ۲۲

۱- ۱۵. متن کامل خطبه و مشروح واقعه غدیر خم در کتاب مرحوم ابومنصور احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی {م ۵۸۸ ق} که در اینجا، ما قسمت زیادی از متن خطبه را گزینش کرده و آورده ایم.

دیده ای را توان دیدار او نیست. بزرگوار و بردبار و بخشنده ای که رحمتش همه چیز و همه جا را فرا گرفته. منعمی است که بر همه مخلوقات منت دارد. در اجرای کیفر مجرمان شتاب نمی کند و به عذابی که مستحق کنند، تعجیل روا نمی دارد. به اسرار دل ها آگاه است و هیچ رازی از او پوشیده نیست و هیچ امر پنهانی او را به اشتباه نمی اندازد. بر همه چیزها محیط و بر همه موجودات غالب و بر هر نیرویی چیره و بر هر کاری تواناست. همانندی برایش نیست و حال این که او پدید آورنده همه موجودات از نیستی است. پروردگاری که جز او نیست، سرافرازی که برتر از آن است تا به دیده ها درآید، لیک هر دیده ای را در می یابد و بر هر چیزی دقیق و آگاه است. به دیده هیچ بیننده ای درنیامده تا وصفش کند و احدی را از چگونگی آشکار و نهانش آگاهی نیست مگر به همان مقدار که خود از خویشتن خبر داده است.

گواهی می دهم که هستی در برابر قدرتش فروتن و در مقابل هیبتش سرافکننده و تسلیم است.

او شکننده ستم کاران و زورگویان و نابود کننده هر شیطان پلیدی است. نه او را ضدی است و نه شریکی؛ یکتای بی نیاز. او به هر چیزی دانا و به شماره هر چیزی آگاه است. مرگ و زندگی، نیازمندی و بی نیازی، خنده و گریه، منع و عطا به خواست و اراده او است. به خواهش بندگان پاسخ می دهد و صاحب بخشش و عطای بزرگ

است. به شماره نفَسِ جانداران آگاه است. کاری بر او دشوار نیست. ناله فریاد خواهان او را به کاری وادار و ناگزیر نمی کند و اصرارِ اصرارکنندگان او را به ستوه نمی آورد. نگهدار نیکان و توفیق بخش رستگاران و سرور کائنات است. آفریدگان را شایسته است که او را حمد و سپاس گویند.

من در دشواری و سختی، در آرامش و راحتی ستایشگر اویم و به او و فرشتگان و کتاب و فرستادگانش ایمان دارم. فرمانش را به جان می شنوم و فرمانبردارم. در هر کاری که او را خشنود سازد شتابنده ام. به قضا و حکمش سر تسلیم دارم و به اطاعت از فرمان هایش مشتاق و از عقوبت و مجازاتش سخت در هراسم. خداوندی که از آزمایشش گریز نیست و بر بندگان ستم نمی کند. اعتراف می کنم که بنده اویم و گواهی می دهم که او پرورنده من است. آنچه را که به من وحی فرموده، به مردم ابلاغ کن. مبادا که در انجام امر او مسامحه کنم که عذاب حقّ بر من فرود آید، عذابی که هیچ کس قدرت و توان دفعش را ندارد و چه بزرگ است آزمایش او.

آن گاه پیامبر این چنین ادامه داد:

هان ای مردم! نزدیک است که من دعوت حقّ را لیبیک گویم و از میان شما بروم. آگاه باشید که امر مهمّی پیش آمده است و من می خواهم شما را از آن مطلع سازم.

در این حالت غلغله ای در جمعیت می افتد و کمی بعد یک باره ساکت می شوند، سپس پیامبر ادامه می دهند:

پیک وحی تا به حال چندین بار پیش من آمده و از طرف پروردگار پیامی آورده است که باید آن را به شما ابلاغ کنم. البته من از جبرئیل خواستم که از خداوند متعال بخواهد که مرا از تبلیغ این مأموریت معاف دارد؛ زیرا می دانستم که در میان مردم، پرهیزگاران اندک و منافقان بسیاراند، مفسده جوین پرفریب و حيله گران مسخره کننده اند، که خداوند در کتاب خود به وصف آنان پرداخته و می فرماید: «به زبان های خود چیزی را می گویند که در قلب آنان وجود ندارد و گمان می کنند که این امر کوچکی است؛ در حالی که در پیشگاه خدا بسیار بزرگ است.» (۱)

هم اکنون من می توانم یک یک اینان را به نام و نشان، معرفی کنم؛ لیکن به خدا سوگند که من درباره این افراد بزرگوارانه رفتار کرده و می کنم و رسوایشان نمی کنم. ولی این ها، خدای را از من راضی نمی سازد؛ مگر آن که وظیفه خود را در مورد مأموریتی که به عهده دارم انجام دهم. خداوند متعال به من وحی فرمود که؛

پیامبر آیه قرآن را تلاوت می کند:

ای رسول، آنچه را که از جانب پروردگارت بر تو نازل شده به مردم ابلاغ کن، اگر چنین نکنی، رسالت خود را به انجام نرسانده ای، البته خداوند تو را از شر مردم مصون می دارد. (۲)

پیامبر در ادامه می فرماید:

ای مردم! آن که را من می خواهم به شما معرفی کنم مرا بیش از

ص: ۲۵

۱- ۱۶. يَقُولُونَ بِالَّذِينَ نَزَّلُوا عَلَيْهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَيَحْسَبُونَ هَوَيْنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا {سوره فتح، آیه ۱۱ و سوره نور، آیه ۱۵}.

۲- ۱۷. يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ {سوره مائده (۵) آیه ۶۷}.

هر کس دیگری در دین یاری کرده و از همه بر من سزاوارتر است. از تمام مردم به من نزدیک تر و از همه کس نزد من محبوب تر و گرامی تر است. خداوند متعال و من از او راضی و خشنودیم.

ای مردم! جز شقی و نگون بخت، کسی به او کینه نمی ورزد و جز پارسای پرهیزگار، مهر او را در دل نمی گیرد و جز اهل ایمان و مخلصان بی ریا به او ایمان نخواهد آورد.

ای مردم! بدانید او همان کسی است به حلم و بردباری وصف شده و فضایل و امتیازات و قدر منزلتش در قرآن آمده است.

ای مردم! هر کس از او پیروی کند و از او فرمان برد به رستگاری بزرگی دست یافته است.

ای مردم! بدانید او وصی و جانشین من و امام پس از من است؛ کسی است که موقعیتش نسبت به من همانند جایگاه هارون نسبت به موسی است، با این تفاوت که پس از من پیامبری نیست.

او ولی شما است بعد از خدا و رسول او. خداوند درباره او این آیه را در قرآن فرو فرستاده که: «همانا ولی شما خدا است و پیامبر او و آن کسان از مؤمنان که نماز را برپا می دارند و در حال رکوع به سائل انفاق می کنند» (۱) او است که نماز را اقامه کرد و در حال رکوع صدقه داد و در همه حال خرسندی خدا را می جوید.

ای مردم! بدانید که خداوند او را صاحب اختیار شما قرار داده و او را پیشوا و امام واجب الطاعه قرار داده است. فرمانش را بر همه مهاجران

ص: ۲۶

۱- ۱۸. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ {سوره مائده (۵) آیه ۵۵}.

و انصار و بر هر مسلمانی فرض و واجب نموده است هر کس با او به مخالفت برخیزد ملعون است و هر کس که از او پیروی کند، مشمول عنایت و رحمت الهی قرار خواهد گرفت.

ای مردم! همه حلال و حرامی را که خدا به من شناسانده است من نیز همه را به او آموخته ام، دانشی نیست که خداوند به من تعلیم کرده باشد و من در اختیار او نگذاشته باشم.

ای مردم! مبدا که نسبت به او راه ضلالت و گمراهی پیشه گیرید و از او روی برتایید؛ مبدا که از ولایت و سرپرستی او و از اطاعت از فرمانش به تکبر سرباز زنید. او هادی حق و عامل به حق و نابود کننده باطل است و از ناپسندیده ها بازتان می دارد.

ای مردم! اوست که در راه خدا از سرزنش هیچ سرزنش کننده ای نمی ترسد. او نخستین کسی است که به خدا و پیامبرش ایمان آورد و جان خویش را فدای رسول خدا کرد و در آن هنگام که هیچ کس در کنار پیامبر باقی نمی ماند، از او حمایت می کرد و در آن روزگار که کسی را اندیشه عبادت و ایمان به خدا نبود، در کنار پیامبر، پروردگار را پرستش و عبادت می کرد.

ای مردم! او را برتر و سزاوارتر از هر کس بدانید که خدایش او را از همه شایسته تر و برتر داشته. به ولایت او تمکین کنید که خدایش او را به پیشوایی بر شما منصوب کرده است.

ای مردم! بدانید، خداوند توبه منکران ولایت او را هرگز نمی پذیرد

و آنان را مشمول رحمت و مغفرت خویش، قرار نمی دهد. هرکس در سخنی از سخنان من شک نماید، در حقیقت به تمام سخنان من شک کرده است و چنین کسی مستحق بلا و مستوجب آتش است.

ای مردم! آگاه باشید که این سخنان را، به یقین، جبرئیل از سوی حقّ تعالی به من خبر داده که: هرکس با او به دشمنی برخیزد و ولایت و محبت او را در دل نگیرد، لعنت و خشم مرا نسبت به خود، برانگیخته. پس شایسته است از مخالفت با او سخت برحذر باشید و مبادا پایتان بلغزد که خداوند به هرچه انجام می دهید آگاه است. به هوش باشید که «عنوان» امیرالمؤمنین بر کسی جز او روا نیست و پس از من، برای هیچ کس جز او جایز و حلال نیست. اوست که با دشمنان حقّ در پیکار و به بازدارندگی از معاصی سخت کوش و به اطاعت از خدا فرمانبردار است. اوست خلیفه و جانشین رسول خدا، پیشوا و هادی خلق. اوست که به امر خدا، قاتل «ناکثین» و قاسطین» و «مارقین» است.

ای مردم! او یاور دین و حامی پیامبر خدا و پارسای پرهیزگار و طیب و طاهر و رهنما و ره یافته است.

پیامبرتان بهترین پیامبر و وصیّ او، بهترین وصیّ و فرزندانش بهترین اوصیایند.

ای مردم! شیطان به حسادت آدم را از بهشت بیرون کرد؛ پس مبادا شما نسبت به او حسد ورزید که اعمالتان سراسر باطل می شود و به لغزش و انحراف می افتید.

ای مردم! نور حق در من سرشته شده و بعد از من در طینت او و سپس در نسل وی قرار داده شده تا آن زمان که نوبت به امامت مهدی قائم به حق و صاحب زمان برسد و اوست که سرانجام، حق خدا و حقوق ما را باز خواهد ستاند. خداوند عزوجل ما را بر تمام خطاکاران و دشمنان، مخالفان و خائنان، معصیت کاران و ستمگران، حجت قرار داده است.

ای مردم! بدانید که چیزی نمی گذرد و پس از من سردمدارانی سرکار می آیند که خلق را به آتش دوزخ فرا می خوانند؛ اما این گروه را در روز قیامت یار و مددکاری نخواهد بود. و خداوند و پیامبرش از این کسان متنفر و بیزارند.

ای مردم! من این ولایت را به عنوان امامت و وارث تا روز قیامت در ذریه و نسل خود قرار دادم و با این کار وظیفه ای را که به آن مأمورم به انجام می رسانم تا بر هر حاضر و غایب و بر هر کسی که در این جمع بوده و یا در این اجتماع حضور نداشته باشد و حتی بر آنان که هنوز از مادر متولد نشده اند، حجت تمام باشد.

ماجرای امروز را حاضران به غایبان گزارش دهند و پدران به فرزندان تا روز واپسین. گرچه مدتی نخواهد گذشت که عده ای این امر را با ستم غصب می کنند و از آن خود می سازند. خداوند غاصبان را لعنت کند و از رحمت خویش مهجورشان سازد.

ای مردم! صراط مستقیم خداوند منم و شما به پیمودن آن مأمور

شده اید و پس از من او سپس فرزندانم که از صلب اویند امامان و پیشوایان شمایند که خلق را به راه راست هدایت می کنند.

آن گاه پیامبر سوره حمد را تلاوت می کند:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ. مَالِكُ يَوْمِ الدِّينِ. إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ. اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ. (۱)

ای مردم! این سوره در شأن من و او و فرزندانش نازل شده و اختصاص به آنان دارد. اینان اولیای خدایند و نه بیمی در دل دارند و نه اندوهی آزارشان می دهد. بدانید اینان حزب خدایند که حزب خدا پیروز است.

در برابر، دشمنان او گروهی ناسازگار نیرنگ باز و کینه ورزانی متجاوزاند که به منظور فریب و نیرنگ، سخنان بیهوده و آمیخته به رنگ و ریا با یکدیگر نجوا می کنند.

ای مردم! آگاه باشید که دوستان او اهل بهشت اند که خداوند وصفشان را در قرآن این گونه فرموده: «ایشان در امن و سلامت بوده و بی حساب وارد بهشت می شوند» (۲) و در مورد دشمنان او فرموده: «آگاه باشید که دشمنان او کسانی هستند که به دوزخ در می افتند و غریو جهنم را که می خروشد و صدایی که از سوخت و سوز آنان بر می خیزد، می شنوند.»

ص: ۳۰

۱- ۱۹. فاتحه الكتاب، {۱} آیات ۱ - ۷.

۲- ۲۰. غافر {۴۰} آیه ۴۰.

ای مردم! من منذر و ترساننده ام و او هادی و امید دهنده؛

ای مردم! من پیامبر و او وصی من است؛

حکم او جاری است؛

گفتار او جایز است؛

دستور او نافذ است؛

و هر که از فرمان او سرپیچد از رحمت خداوند به دور است؛

و کسی که از او پیروی کند مورد رحمت و عنایت خداوند قرار می گیرد. مؤمن کسی است که او را تصدیق کند و به ایمان بیاورد.

لحظه های فراموش نشدنی

مردم بی صدا و سر تا پا گوش اند. در این هنگام پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم علی علیه السلام را فرا می خواند تا بالای منبر بیاید و در سمت راست او بایستد.

همه ای در جمعیت افتاد، برخی او را به یکدیگر نشان می دادند. بعضی دیگر که دور بودند، منتظر بودند ببینند چه کسی بالای منبر می رود. آرامش به جمعیت بازگشت، بار دیگر سکوت حکم فرما شد. پیامبر نگاهی به جمعیت انداخت سپس ادامه داد:

ای مردم! من به زودی از میان شما می روم.

دوباره صدای همه و غلغله ای از جمعیت بلند می شود، صدای

ناله و شیون و فریاد و گریه بیابان غدیر را به لرزه درآورده به طوری که دیگر صدای پیامبر شنیده نمی شود، ناگهان پیامبر با صدای بلند و رسا می فرماید:

هان ای مردم! بدانید من مسؤولم و شما نیز مسؤولید.

جمعیت ساکت می شوند. آن گاه ادامه می دهند:

حال به من بگویید، که من در بین شما چگونه پیامبری بودم؟

همه یک صدا فریاد زدند: ما گواهی می دهیم که تو رسالت خود را به خوبی انجام دادی و از هیچ کوششی دریغ ننمودی، خدا تو را پاداش نیک دهد.

آن گاه پیامبر ادامه دادند:

آیا شما گواهی نمی دهید که جز خدا، خدایی نیست و محمد صلی الله علیه و آله وسلم بنده و فرستاده اوست؟ بهشت و دوزخ و مرگ و حیات حق است و روز رستاخیز بدون شک فرا خواهد رسید و خداوند کسانی را که در خاک پنهان شده اند، زنده خواهد کرد؟

جمعیت مردم یک صدا فریاد برآوردند: آری، گواهی می دهیم.

پیامبر ادامه داد:

ای مردم! بدانید من در میان شما دو چیز گرانبها به یادگار می گذارم، با آن چگونه رفتار خواهید کرد؟

یک نفر از داخل جمعیت با صدای بلند پرسید: یا رسول الله! مقصود از دو چیز گرانبها چیست؟

ص: ۳۲

پیامبر پاسخ می دهند:

یکی «ثقل اکبر» که کتاب خدا و از طرف او است و در دست شماست. به آن چنگک بزنید تا گمراه نشوید و دیگر «ثقل اصغر» که عترت و اهل بیت من اند. خدایم به من خبر داده که این دو یادگار من تا روز رستاخیز از هم جدا نمی شوند(۱). هان ای مردم! از کتاب خدا و عترت من پیشی نگیرید و یا از آن عقب نمانید و در عمل به هر دو کوتاهی نکنید که هلاک می شوید.

پیامبر رو به جمعیت نیز ادامه دادند:

ای مردم! به من بگویید که سزاوارترین مردم نسبت به خودشان کیست؟(۲)

همه مردم یک صدا فریاد برآوردند: ای فرستاده خدا، خدا و پیامبرش بهتر می داند. آن گاه پیامبر دست حضرت علی علیه السلام را بالا برد تا جایی که سفیدی زیر بغل او بر همه نمایان شد و همه علی را در کنار پیامبر دیدند و او را خوب شناختند و دریافتند که مقصود از این اجتماع مسئله خلافت علی علیه السلام است، دوباره سر و صدا بالا گرفت و جنب و جوشی در بین مردم برخاست همه از دور و نزدیک بلند می شدند تا علی علیه السلام را بهتر ببینند. همه او را به یکدیگر نشان می دادند، عدّه ای در عین این که به علی علیه السلام اشاره می کردند به هم دیگر می گفتند: به خدا سوگند که این همان فاتح خیبر است. گروه دیگر می گفتند: سوگند به خدا که این همان کسی است که از طرف پیامبر به مکه اعزام شد و تنها او بود که

ص: ۳۳

۱- ۲۱. حدیث معروف به حدیث ثقلین است که این حدیث در پنج مکان از حضرتش صادر شده است که این صدور مکرر دلالت به اهمیت موضوع می کند و آن حدیث این است: *إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ؛ كِتَابَ اللَّهِ، وَ عِتْرَتِي { وَ أَهْلِ بَيْتِي } مَا إِنْ تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا أَبَدًا، لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ.* ر ک، ترمذی، جامع الصحیحین، ج ۵، ص ۶۲۱.

۲- ۲۲. *أَلَسْتَ أَوْلَىٰ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ؟* قالوا: بلى قال صلى الله عليه وآله وسلم: *فَمَنْ كُنْتُ مَوْلَاةً فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاةُ اللَّهِمَّ وَ آلِ مَنْ وَالَاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ وَ أَنْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَ اخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ...* احتجاج طبرسی، ص ۶۹، ج ۱.

سوره براءت را مقابل مشرکان در خانه خدا قرائت کرد. عده ای دیگر نیز می گفتند: واللّٰه او همان است که در جنگ خندق قهرمان یکه تاز عرب «عمر بن عبدود» را به خاک سیاه نشانند. هرکسی برای اثبات فضایل و برتری های علی علیه السلام سخنی و خاطره ای را نقل می کرد. سلمان، ابوذر، عمار و مقداد در دل هایشان ابراز خوشحالی و شمع می کنند. اما هیجان های تلخ در پشت چهره های عبوس گروه منافقین نیز به چشم می خورد، کسانی که پیامبر آنها را بهتر از خودشان می شناسد. منافقان نیز نزدیک ترین کسانی بودند که در برابر پیامبر نشسته بودند و در صفحه عقیده شان هیچ نقطه مشترکی با او نداشتند ...

پیامبر با صدای بلند فرمود:

ای مردم! آنچه که من از طرف خدا مأمورم، این است؛ به خدا سوگند غیر از این مرد که هم اکنون دست او را بالا برده ام هرگز کسی نمی تواند دستورات قرآن را برای شما به روشنی تفسیر و بیان کند. اینک مردی را که بازوی او را گرفته ام به شما معرفی می کنم و اعلام می کنم؛

پیامبر بازوی علی را تا آنجا بالا برد که مردم همه او را دیدند؛ در این هنگام پاهای علی علیه السلام در مقابل زانوی پیامبر قرار گرفت. بر که غدیر یکپارچه در سکوت بود. در این هنگام رسول خدا با صدای رسا ادامه داد:

ای مردم! هرکسی را، من مولا و سرپرست او هستم، علی هم مولا و رهبر اوست. [\(۱\)](#)

ص: ۳۴

رسول اکرم این جمله را در این حالت سه بار (۱) تکرار فرمودند و سپس ادامه دادند:

پروردگارا! دوست بدار کسی را که علی را دوست دارد و دشمن بدار کسی را که علی را دشمن دارد. خدایا! یاری کن کسانی را که او را یاری می کنند و خوار گردان کسانی را که به او دشمنی می ورزند. پروردگارا! علی را محور حق قرار بده. (۲)

سپس پیامبر افزود:

حاضران به غایبان از این مجلس خبر دهند و دیگران را از این امر آگاه گردانند.

ای مردم! فرمان ولایت بر این مردم از جانب خدا توسط جبرئیل به من ابلاغ گردیده بود و من هم این پیام را به شما رساندم. (۳)

ای مردم! علی برادر و وصی من و مخزن علم و خلیفه و جانشین بعد از من بر این امت است. علی مفسر قرآن است. اوست که مردم را به حق دعوت می کند و به آنچه موجب خشنودی خداست عمل می کند. علی صاحب همه آن فضایلی است که برای شما برشمردم.

ای مردم! جبرئیل به من خبر داده است که خداوند فرمود هر کس با علی دشمنی کند و از ولایت او سرباز زند همواره مورد لعن و غضب

ص: ۳۵

۱- ۲۴. بنابه نقل از احمد بن حنبل در مسند او، پیامبر این جمله {من كنت مولا...} را چهار بار تکرار کردند. (مسند، احمد بن حنبل، ناشر طبع دار صادر - بیروت، ج ۱، ص ۱۱۸ و ۱۱۹.
۲- ۲۵. همان مدرک.

۳- ۲۶. سی تن از محدثان بزرگ اهل تسنن برآنند که آیه یا ایها الرسول... در غدیر خم نازل شده است و طی آن خدا به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم مأموریت داده که علی علیه السلام را به عنوان «مولاى مؤمنان» معرفی کند. افرادی مانند، ابونعیم اصفهانی، ابن عساکر، ابواسحاق حمدینی، جلال الدین سیوطی و .. به چشم می خورد و از میان صحابه پیامبر از ابن عباس و ابوسعید خدری و براد بن عازب نام برده شده است. همین آیه و خطبه غدیر در کتاب نفیس الغدیر مرحوم علامه امینی نام سی تن ذکر شده {ج ۱، ص ۱۹۶ تا ۲۰۹} به نقل از کتاب فروغ ولایت، استاد جعفر سبحانی.

من است. پس هرکس بنگردد که برای فردای خود چه پیش می فرستد! بترسید از این که با خدا مخالفت کنید و همان باعث شود قدم های استوار مردم بلغزد. به یقین خداوند به آنچه که می کنید آگاه است.

ای مردم! خداوند شما را به حال خود رها نخواهد کرد تا آن که پاک از ناپاک ممتاز شود و خدا شما را به اسرار غیب آگاهی نداده است.

فضیلت های دیگر

ای مردم! علی همان کسی است که خدا در کتاب خود از او به عنوان «جنب الله» یاد کرده و از زبان دوزخیان می گوید: و اسفا! بر من که نسبت به «جنب الله» تقصیر و کوتاهی روا داشتم. (۱)

ای مردم! سوره «هل أتى» (۲) درباره علی نازل شده و جز علی، کسی ستایش نشده است.

ای مردم! به خدا سوگند که سوره «والعصر» (۳) در شأن علی نازل شده است.

ای مردم! این قرآن است که امامان پس از علی علیه السلام را از فرزندان و از نسل او به عنوان «باقیه» معرفی فرموده است: «وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقَابِهِ» (۴) و خداوند گوهر امامت را در نسل او پایدار کرد.

رسول خدا هنوز سعی دارد که پیامش را کامل کند و کمترین بهانه ای به دست مغرضین و سودجویان تاریخ ندهد.

ص: ۳۶

۱- ۲۷. يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ {سوره زمر، آیه ۵۶}.

۲- ۲۸. سوره هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنْسَانِ {۷۶} آیه ۱.

۳- ۲۹. وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ... {سوره عصر {۱۰۳} آیات ۱ - ۳}.

۴- ۳۰. زخرف {۴۳} آیه ۲۸.

ای مردم! بدانید که علی علیه السلام را ولی و رهبر شما قرار دادم و نیز مأمورم که در مورد قبول امامت و ولایت امامانی که از نسل من و از صلب علی هستند از شما اقرار و بیعت بگیرم. حال که چنین است همگان یک صدا و یک زبان بگویند: آنچه درباره رهبری علی علیه السلام و امامان پس از وی که از صلب اویند و از جانب حق تعالی به ما ابلاغ کردی، شنیدیم و در برابر آن گوش به فرمان و خشنودیم! ما با دل و جان و با زبان و دست، نسبت به ولایت، با تو بیعت می کنیم و پیمان می بندیم که با این اعتقاد زندگی کنیم و با آن بمیریم و هرگز در آن تغییر و تبدیلی ندهیم و شک و تردیدی ننماییم و از پیمان خود دست برنداریم و از خدا و پیامبرش و از امیرالمؤمنین علی علیه السلام و فرزنداش حسن علیه السلام و حسین علیه السلام و امامان دیگر که از صلب اویند و به جهان می آیند، فرمان برداریم.

در این هنگام جمعیت یک صدا فریاد برآورد که فرمان خدا را شنیدیم و با دل و زبان و دست، مطیع و فرمانبرداریم.

فریاد بیعت جمعیت، غبار غفلت را پراکنده می کند. برکه غدیر زیر اقرار جمعیت جاودانه می شود. همه اعتراف می کنند. حتی منافقانی که ظلمت کفر، دلشان را سیاه کرده و نفاق را از راه زبان جاری می سازند و فریاد می زنند، غافل از این که حافظه تاریخ شدت فریادشان را فراموش نخواهد کرد.

آن گاه پیامبر ادامه داد:

خدایا! تو را به شهادت می گیرم که پیامت را به مردم ابلاغ کردم و تو تنها برای گواهی دادن بسنده ای.

سپس رو به جمعیت کرد و فرمود:

ای مردم! آگاه باشید! از شما می خواهم پس از پایان خطبه ام، نخست با من و سپس با علی علیه السلام دست بیعت دهید و میثاق خود را استوار کنید. بدانید که من به خداوند متعال تعهد سپرده ام و اکنون هم از سوی حق تعالی از شما درباره علی می خواهم که پیمان ببندید و بدانید که هر کس بیعت خود را بشکند، به زیان خود عمل کرده است.

پیامبر این آیه را تلاوت فرمود:

پس هر کس که عهد خویش را بشکند، به زیان خود عمل کرده است. (۱)

پیامبر در ادامه فرمود:

ای مردم! رستگاران کسانی هستند که در بیعت با علی علیه السلام و پذیرش ولایت او و در ادای سلام بر وی به عنوان «امیرالمؤمنین» مبادرت ورزند و سبقت جویند...؛ درود و رحمت خدا بر شما باد.

کمال دین و نعمت

سخنان پیامبر در این جا به پایان رسید. سخنان پیامبر خاطره شیرینی برای مردم به ارمغان آورده بود. آسمان در نهایت بارش فیض الهی

ص: ۳۸

۱- ۳۱. فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ.

بر مسلمانان است. هنوز اجتماعی باشکوهی که در صحرای غدیر خم به هم شکل گرفته بود به حال خود باقی بود و از هم متفرق نشده بود که جبرئیل فرود آمد و به پیامبر بشارت داد و این آیه را تلاوت فرمود:

خداوند، امروز دین خود را کامل کرد و نعمت خویش را بر مؤمنان به اتمام رسانید. (۱)

در این لحظه صدای تکبیر پیامبر بلند شد و خطاب به مردم فرمود:

خدا را سپاس گزارم که دین خود را کامل کرد و نعمت خود را بر شما تمام کرد و از رسالت من و ولایت علی علیه السلام پس از من خشنود شد، امروز بزرگ ترین نعمت به حق پذیران داده شده است.

ثبوت عینی واقعه

پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و به دنبال او علی علیه السلام از منبر و جایگاه خود فرود آمدند و در کنار جمعیت قرار گرفتند. مردم به سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم و علی بن ابی طالب علیه السلام هجوم آوردند تا با آن دو بیعت کنند. حضرت دستور داد تا در آن صحرا دو خیمه برپا کردند. در یکی از آنها خود و در دیگری علی علیه السلام نشست. پیامبر عمامه خود را که «سحاب» نام داشت به عنوان تاج افتخار بر سر امیرمؤمنان قرار داد و تا سه روز در آن محل اقامت کردند و مردم دسته، دسته به خیمه ها می آمدند و با پیامبر تجدید

ص: ۳۹

۱- ۳۲. الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» سورة مائده {۵}، آیه ۳.

عهد می کردند و سپس به خیمه علی علیه السلام می رفتند و به عنوان امیرمؤمنان با وی بیعت کرده و تبریک می گفتند: شور و غوغایی برپا بود. هرکس دوست داشت زودتر از دیگری در بیعت کردن سبقت بگیرد. زن ها با گذاشتن دست خود در تشت آبی که پیشتر علی علیه السلام دست مبارکش را در آن زده بود، مراسم بیعت را با وی انجام می دادند. حسان بن ثابت شاعر معروف زمان پیامبر فرصت را غنیمت شمرد و با کسب اجازه از محضر رسول اکرم صلی الله علیه وآله وسلم اشعاری را سرود و سپس در حضور پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم و علی علیه السلام و مردم قرائت نمود:

- برخیز که من تو را برای جانشینی و راهنمایی خلق پس از خویش انتخاب کردم.

- و من مولای هرکسی می باشم که علی مولای اوست. شما در حالی که از صمیم قلب او را دوست دارید از پیروان او باشید ... (۱).

لبخند شادمانی یک لحظه از لبان رسول خدا ترک نمی شد. و در عمل به هر طریق ممکن، محبتش را به علی پیش چشم همگان برای اثبات ولایت او ابراز کرد تا کمترین بهانه ای به قلب های بهانه جو ندهد.

نخستین کسی که موفق به بیعت و مصافحه شد «ابوبکر» بود و پس از او «عمر» و سپس «عثمان» بیعت کردند و به دنبال ایشان بقیه مهاجر و انصار و دیگر مردم اقدام به بیعت نمودند. (۲)

در این هنگام جبرئیل نازل شد و گفت:

به خدا قسم روزی مانند امروز ندیدم، چقدر کار علی علیه السلام را محکم

ص: ۴۰

۱- ۳۳. فَقَالَ لَهُ قُمْ يَا عَلِيُّ فَإِنِّي رَضِيْتُكَ مِنْ بَعْدِي إِمَامًا وَ هَادِيًا فَمَنْ كُنْتَ مَوْلَاهُ فَهَذَا وَ لِيهِ فَكُونُوا لَهُ أَتْبَاعَ صِدْقٍ مُوَالِيًا چكامه حسان بن ثابت شاعر معروف رسول خدا ادامه دارد که ما فقط به دو بیت در اینجا بسنده کردیم. احتجاج، ص ۸۵. این اشعار در ده ها کتاب از اهل سنت نقل کرده اند؛ مثل: ابوسعید خرقوشی در شرف المصطفی و ابوسعید سجستانی در کتاب الولایه و جلال الدین سیوطی در رساله شعر.

۲- ۳۴. به نقل معتبر، عمر اولین کسی بود که به حضرت علی علیه السلام رسید و گفت: «بِخٍ يَا عَلِيُّ، أَصِيْبَحْتَ مَوْلَايَ وَ مَوْلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ». به به! گوارایت باد ای علی! اکنون تو مولای من مولای هر مرد و زن مؤمنی شده ای!

نمودی! برای او پیمانی گرفتی که جز کافر به خدا و رسولش کسی آن را به هم نخواهد زد. وای بر کسی که این پیمان را بشکند. (۱)

بار دیگر در لحظات پایانی غدیر خم معجزه ای اتفاق می افتد و واقعه غدیر را ماندنی تر می کند.

شخصی به نام «حارث بن نعمان فهري» دوان دوان خود را به خیمه پیامبر رساند و به حضرت عرض کرد: ای محمد تو ما را امر کردی که شهادت به یکتایی خدا و رسالت تو بدهیم؛ ما از تو پذیرفتیم. تو ما را امر کردی که روزی پنج بار نماز بخوانیم؛ خواندیم. ماه رمضان روزه بگیریم؛ گرفتیم. خانه خدا را زیارت بکنیم؛ انجام دادیم. مال خود را با دادن خمس و زکات پاک کنیم؛ همه این ها را از تو قبول کردیم. به این اکتفا نکردی، تا آخر دست پسر عمویت را گرفتی او را بر همه ما برتری دادی و امیر ما کردی! آیا بگو بینم این از طرف خدا بود یا از جانب خودت!!

رسول اکرم در حالی که صورتش سرخ شده بود و یارانش از اسائه ادب او در دل می خروشیدند، فرمود:

سوگند به خدایی که جز او معبودی نیست، این امر از طرف خدا بوده است.

در این هنگام «حارث» برخاست و با غضب از نزد پیامبر بیرون رفت؛ در حالی که با خود می گفت؛ خدایا اگر آنچه که محمد می گوید حق است، پس سنگی از آسمان بفرست و یا عذابی بر ما نازل کن!

ص: ۴۱

هنوز حارث به شتر خود نرسیده بود که سنگ کوچکی از آسمان فرود آمد و بر سرش اصابت کرد و فرو رفت و از پشتش خارج شد (۱) و در مقابل دیده دوست و دشمن به هلاکت رسید. بدین وسیله باز هم واقعه ای ماندنی بر کرانه غدیر ثبت گردید. در اینجا بود که جبرئیل نازل شد و این آیه را برای پیامبر تلاوت کرد:

در خواست کننده ای درخواست عذابی کرد که واقع شد، این عذاب مخصوص کافران است و بازدارنده ای ندارد، از جانب خدای صاحب درجات است. (۲)

کم کم هنگام وقت نماز مغرب فرا رسید. مؤذن اذان گفت. پیامبر همراه با جمعیت کاروان ها نماز مغرب و عشا را پیوسته و در یک زمان با هم به جا آوردند.

ص: ۴۲

۱- ۳۶. سیره حلبی، ج ۳، ص ۳۰۲. رشید رضا: المنار، ج ۶، ص ۴۶۴.

۲- ۳۷. سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ مِّنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ، سورة معارج {۷۰}، آیه ۱ - ۳.

در اهمیت این واقعه تاریخی، همین اندازه بس است که رویداد غدیر را یکصد و ده نفر از صحابی و هشتاد نفر از تابعین رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بیان کردند و سپس ۳۶۰ نفر از محدثین و مورّخین شیعه و سنّی نیز نقل کرده اند. روایات واقعه غدیر از نظر سند و راویان و شواهد بسیار روشن و واضح و دارای دلایلی متقن بوده و در کتب سنّی و شیعه آمده است که ما در پایان، برخی از مدارک کتب اهل تسنن را به طور مشروح نقل می کنیم.

خبر واقعه غدیر در شهرها منتشر شد و آن سه روز به عنوان «ایام الولاية» نام گرفت. امید این بود که این واقعه بزرگ با خطبه مهم و ارزشمند پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم که از طریق یکصد و بیست هزار شنونده و راوی مستقیم، همیشه بر سر زبان ها جاری و گفت و گو شود و در عمل تحقّق پیدا کند، ولی با کمال تأسّف پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و جوّ حاکم بر جامعه مسلمین و اعلام ممنوعیت نقل حدیث از طرف هیئت حاکمه، سخنان و رهنموده های سرنوشت ساز پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم از

دسترس مردم و نسل های بعد برای چند صباحی خارج شد، ولی کثرت راوی و انتشار حدیث بالاخره سبب شد که پس از مدتی در اختیار مردم و علما قرار گیرد و کسی را یارای انکار آن واقعه نباشد.

روز عید غدیر خم

روز عید غدیر به نام روز «میثاق مأخوذ و جمع مشهود» نام گرفت. (۱)

در این روز حضرت جبرئیل علیه السلام و بقیه ملائکه به امر خدای متعال جشن می گیرند و بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم درود می فرستند و برای پیروان امیرالمؤمنین علیه السلام استغفار می کنند. (۲) این روز حتی قبل از این واقعه در تاریخ، روز معروفی بوده است؛ زیرا در چنین روزی توبه حضرت آدم پذیرفته شده و «شیث» وصی او گردید، حضرت ابراهیم علیه السلام از آتش نمرود نجات یافت، حضرت موسی علیه السلام برادرش هارون را به عنوان وزیر و یوشع بن نون را به عنوان وصی خود انتخاب کرد و حضرت عیسی علیه السلام، شمعون الصفا را برای جانشینی خودش معزفی کرد. (۳)

روز عید غدیر روز سرور و شادمانی و خوشحالی مؤمن است که مورد تأکید و سفارش ائمه معصومین علیهم السلام و رسول گرامی صلی الله علیه و آله وسلم می باشد.

روز شکر و حمد الهی و روز عبادت و ذکر است و روزه آن معادل صد حج و صد عمره است. روز عید خدای بزرگ است. (۴)

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: روز عید غدیر خم برترین عیدهای امت من

ص: ۴۴

۱- ۳۸. عوالم، ج ۱۵، ص ۲۲۰ - ۲۰۹.

۲- ۳۹. همان مدرک.

۳- ۴۰. عوالم، ج ۱۵، ص ۲۲۰.

۴- ۴۱. کافی، ج ۴، ص ۱۴۹، خ ۳.

است و آن روزی است که خداوند متعال مرا به نصب برادرم به عنوان امامت امت، فرمان داد که پس از او امتم هدایت شوند، روزی است که دین کامل گردیده و نعمت بر همه تمام شده و روزی است که خدا دین اسلام را بر ایشان پسندیده است (۱) و سید بن طاووس در اقبال نقل کرده است که در این روز چون مؤمنی را ملاقات کنی مستحب است تبریک گفته و بگویی: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنَا مِنَ الْمُتَمَسِّكِينَ بِوَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْإِثْمَةِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ»

علی علیه السلام در بحث با ناکثین در شورا، فرمود: گمان ندارم که رسول خداصلی الله علیه وآله وسلم در روز غدیر خم برای کسی، حجتی باقی گذاشته باشد و نه برای گوینده ای جای سخنی. (۲)

محمود بن لیبید از حضرت زهراعلیها السلام سؤال می کند: آیا رسول خدا پیش از وفاتش بر امامت علی علیه السلام تصریح فرمودند؟ حضرت زهراعلیها السلام پاسخ فرمودند: شگفتا! آیا روز غدیر خم را فراموش کرده اید؟ (۳)

حضرت رضاعلیه السلام در نقلی می فرماید: مثل مردم در پذیرفتن ولایت حضرت علی علیه السلام در روز غدیر خم، مثل ملائکه در سجودشان، در برابر حضرت آدم علیه السلام است و مثل کسانی که در روز عید غدیر از ولایت علی علیه السلام سرباز زدند، مثل شیطان است: (۴) پس همه سجده کردند به جز ابلیس، سرباز زد و از کافران شد. (۵)

ص: ۴۵

۱- ۴۲. قال رسول الله: يوم غدیر خُمٍ أَفْصَلُ أَعْيَادِ أُمَّتِي وَ هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي أَمَرَنِي اللَّهُ تَعَالَى ذَكَرَهُ بِنَصْبِ أَخِي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلِمًا لِأُمَّتِي يَهْتَدُونَ بِهِ مِنْ بَعْدِي وَ هُوَ الْيَوْمُ الَّذِي أَكْمَلَ اللَّهُ فِيهِ الدِّينَ، وَ أَتَمَّ عَلِيٌّ أُمَّتِي فِيهِ النِّعْمَةَ وَ رَضِيَ لَهُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا - تفسير فرات ابراهیم کوفی، ص ۱۱۷، ذیل آیه یا ایها الرسول.

۲- ۴۳. قال علی علیه السلام فی روایه - وَ لَا يَعْلَمُتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ تَرَكَ يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍ لِأَخِي حُجَّةً وَ لِقَائِلٍ مَقَالًا... احتجاج طبرسی، ج ۱، ص ۷۵.

۳- ۴۴. هل نص رسول الله قبل وفاته على علي بالامه؟ قالت: واعجابه! أنسيتم يوم غدیر خُمٍ؟ - عوالم المعارف، ج ۱، ص ۲۲۸.

۴- ۴۵. کتاب عوالم، ج ۱۵، ص ۲۲۴.

۵- ۴۶. فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ، سورة بقره {۲} آیه ۳۴.

پی نوشت

تصویر

پی نوشتها

۱. مقریزی، امتاع الاسماع، ج ۱، ص ۵۱۰ به بعد وابن اسعد: طبقات، ج ۲.
۲. طبرسی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۶۶.
۳. سیف بن عمر نخعی به نقل از رجال نجاشی، ص ۱۴۳، سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۸۹، ص ۱۸۴۴.
۴. بحارالانوار، ج ۲۱، ص ۳۱۹.
۵. همان مدرک.
۶. طبقات کبری، ج ۲، ص ۱۷۴ و ارشاد الساری فی شرح صحیح البخاری، ج ۶، ص ۴۲۹.
۷. بحارالانوار، ج ۲۱، ص ۴۰۵.
۸. طبرسی، احتجاج، ج ۱، ص ۶۹.
۹. ابن سعد: الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۲۲۵؛ مقریزی: امتاع الاسماع، ج ۱، ص ۵۱۱؛ قسطلانی؛ ارشاد الساری فی شرح صحیح البخاری، ج ۶، ص ۴۳۰؛ طبرسی، احتجاج، ج ۱، ص ۶۷ و ناسخ التواریخ.
۱۰. احتجاج طبرسی، ج ۱، ص ۶۶-۷۴، چاپ نجف.
۱۱. همان مدرک.
۱۲. یا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ

پی‌نوشت‌ها (۴۹ تا ۶۰)

۲۴. سی تن از محدثان بزرگ اهل تسنن برآنند که آیه یا ایها الرسول... در غدیر خم نازل شده است و طی آن خدا به پیامبر ﷺ مأموریت داده که علی عَلِيٍّ را به عنوان «مولای مؤمنان» معرفی کند. افرادی مانند، ابو نعیم اصفهانی، ابن عساکر، ابواسحاق حمدینی، جلال الدین سیوطی و.. به چشم می‌خورد و از میان صحابه پیامبر از ابن عباس و ابوسعید خدری و براد بن عازب نام برده شده است. همین آیه و خطبه غدیر در کتاب نفیس الغدیر مرحوم علامه امینی نام سی تن ذکر شده (ج ۱، ص ۱۹۶ تا ۲۰۹) به نقل از کتاب فروغ ولایت، استاد جعفر سبحانی.

۲۵. يَا حَسْرَتَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ (سوره زمر، آیه ۵۶).

۲۶. سوره هل اتی علی الإنسان (۷۶) آیه ۱.

۲۷. وَالْعَصْرُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ... (سوره عصر (۱۰۳) آیات ۱-۳).

۲۸. زخرف (۴۳) آیه ۲۸.

۲۹. فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ.

۳۰. «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا» سوره

مائده (۵)، آیه ۳.

۳۱. فَقَالَ لَهُ قُمْ يَا عَلِيُّ فَأَنبِي

رَضِيَّتْكَ مِنْ بَعْدِي إِمَامًا وَهَادِيًا

فَكُونُوا لَهُ أَتْبَاعَ صِدْقٍ مُوَالِيًا

فَمَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا وَلِيُّهُ

چکامه حسّان بن ثابت شاعر معروف رسول خدا ادامه دارد که ما فقط به دو بیت در اینجا

بسند کرده‌ایم. احتجاج، ص ۸۵

این اشعار در ده‌ها کتاب از اهل سنت نقل کرده‌اند؛ مثل: ابوسعید خرگوشی در شرف

المصطفی و ابوسعید سجستانی در کتاب الولایه و جلال الدین سیوطی در رساله شعر.

۳۲. به نقل معتبر، عمر اولین کسی بود که به حضرت علی عَلِيٍّ رسید و گفت: «بِخِ يَا عَلِيُّ،

أَصْبَحْتَ مَوْلَايَ وَمَوْلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ»: به به! گوارایت باد ای علی! اکنون تو مولای

من مولای هر مرد و زن مؤمنی شده‌ای!

٥٠ ٥٥٥ غدیر حقیقتی بر گونه تاریخ

٣٣. طبرسی، الاحتجاج، ج ١، ص ٧١.
٣٤. سیره حلبی، ج ٣، ص ٣٠٢. رشید رضا: المنار، ج ٦، ص ٤٦٤.
٣٥. سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِّلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ مِّنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ، سورة معارج (٧٠)، آیه ١ - ٣.
٣٦. عوالم، ج ١٥، ص ٢٢٠ - ٢٠٩.
٣٧. همان مدرک.
٣٨. عوالم، ج ١٥، ص ٢٢٠.
٣٩. کافی، ج ٤، ص ١٤٩، خ ٣.
٤٠. قال رسول الله: يوم غدیر خُمّ أفضلُ أعيادِ أمّتی وَهُوَ اليَوْمُ الَّذِي امرني اللهُ تَعَالَى ذكره بَنَصْبِ أَخِي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلِمًا لِأُمَّتِي يَهْتَدُونَ بِهِ مِنْ بَعْدِي وَهُوَ اليَوْمُ الَّذِي اكمل اللهُ فِيهِ الدِّينَ، وَاتَمَّ عَلِيٌّ أُمَّتِي فِيهِ النِّعْمَةُ وَرَضِيَ لَهُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا - تفسير فرات ابراهيم كوفي، ص ١١٧، ذيل آيه يا ايها الرسول.
٤١. قال عليٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي رِوَايَةٍ - وَلَا عَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ تَرَكَ يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍّ لِأَحَدٍ حُجَّةً وَلَا لِقَائِي مَقَالًا... احتجاج طبرسی، ج ١، ص ٧٥.
٤٢. هل نصّ رسول الله قبل وفاته عليّ بالامة؟ قالت: واعجباها! أنسيتم يوم غدیر خُمّ؟ - عوالم المعارف، ج ١، ص ٢٢٨.
٤٣. كتاب عوالم، ج ١٥، ص ٢٢٤.
٤٤. «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»، سورة بقره (٢) آیه ٣٤.

* منابع و کتاب های دیگری که نیز مورد استفاده بوده است عبارتند از:

۱ - فروغ ولایت و فروغ ابدیت، نوشته استاد جعفر سبحانی، علامه امینی.

۲ - غدیر کمی آن سوتر نوشته، سید مهدی شجاعی.

۳ - غدیر زلال وحی، خطبه رسول اکرم صلی الله علیه و آله وسلم در غدیر خم، مجمع فرهنگی عاشقان بقیع قم.

۴ - برکه بر فلک نازد، نوشته یحیی مقدسیان.

۵ - شرح و تفسیر خطبه پیامبر اکرم در غدیر خم، نوشته سید محمد تقی نقوی.

۶ - جرعه نوش غدیر، به کوشش مهدی لطفی.

فهرست برخی از مدارک و کتاب های معتبر اهل تسنن پیرامون واقعه غدیر خم

۱. نسائی، احمد بن شعیب، فضائل الصحابه، طبع دار الکتب العلمیه بیروت، لبنان، ناشر طبع دارالکتب العلمیه.
 ۲. امام احمد بن حنبل، مسند احمد، بیروت، ناشر طبع دار صادر، ج ۱، ص ۱۱۸ و ص ۱۱۹ و ج ۴، ص ۲۸۱ و ص ۳۶۸، ج ۵، ص ۳۷۰.
 ۳. قزوینی، محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، تحقیق محمد فؤاد عبدالباقی، ناشر دارالفکر بیروت، ج ۱، ص ۴۳.
 ۴. نیشابوری، محمد بن محمد الحاکم، مستدرک الحاکم، تحقیق دکتر یوسف المرعشی ناشر دارالمعرفه، بیروت ۱۴۰۶، ج ۳، ص ۱۰۹ و ص ۳۷۱.
 ۵. میثمی، نور الدین، مجمع الزوائد و منبع الفوائد، المطبعه دارالکتب العلمیه، طبع ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م، ناشر دارالکتب العلمیه بیروت لبنان، ج ۷، ص ۱۷، ج ۶، ص ۱۰۴ - ۱۰۸، ج ۹ ص ۱۶۴.
 ۶. ابی جعفر اسکافی، محمد بن عبدالله معتزلی، المعیار والموازنه، تحقیق شیخ محمد باقر محمودی، ص ۲۱۴ - ۲۱۲ و ص ۳۲۳ و ۳۲۲.
 ۷. ابن ابی شیبہ الکوفی، المصنف، تحقیق سعید محمد اللحام، الطبعة الاولى، ۱۴۰۹ هـ، ناشر المطبعه دارالفکر، ج ۷، ص ۴۹۹ و ص ۵۰۳.
- ص: ۵۲

٨. ابن قتيبه، امام ابن محمّد عبدالله بن مسلم، تأويل مختلف الحديث، تحقيق شيخ اسماعيل السعدي، المطبعة دارالكتب العلميه، بيروت، ناشر دارالكتب العلميه بيروت، لبنان، ص ١٤.
٩. ضحّاك، عمرو بن ابي عاصم، كتاب السنه، تحقيق محمّد ناصر الدين اللباني، المطبعة الكتب الاسلامي، بيروت لبنان، الطبعه الثالثه. ١٤١٣ هـ. ١٩٩٣ م، ناشر المكتب الاسلامي، بيروت لبنان، ص ٥٥٢.
١٠. نسائي، شافعي ابي عبدالرحمن، احمد بن شعيب، السنن الكبرى، تحقيق دكتور عبدالغفار سليمان البنداري و سيد كسروي حسن، المطبعة دارالكتب العلميه بيروت لبنان، الطبعه الاولى ١٤١١ هـ. ١٩٩١ م، ناشر دارالكتب العلميه بيروت - لبنان ج ٥ ص ٤٥ و ١٣٠ و ١٣٤ و ١٥٥.
١١. نسائي شافعي، ابي عبدالرحمن احمد بن شعيب، خصائص امير المؤمنين، تحقيق محمّد هادي الاميني، ناشر مكتبه نينوى الحديثه، ص ٩٥ - ٩٣ و ١٠٠.
١٢. تميمي، احمد بن علي بن المثنى، مسند ابويعلى، تحقيق حسين سليم اسد المطبعة دارالمأمون للتراث ناشر دارالمأمون للتراث، ج ١، ص ٤٢٩ و ج ١١، ص ٣٠٧.
١٣. علاء الدين علي بن بلبان الفارسي، صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، تحقيق شعيب الارنؤرط، المطبعة مؤسسه الرساله، الطبعه الثانيه ١٤١٤ هـ. ١٩٩٣ م - ناشر مؤسسه الرساله، ج ١٥، ص ٣٧٦.
١٤. الطبراني، سليمان بن احمد بن ايوب اللخمي، المعجم الصغير، المطبعة دارالكتب العلميه، بيروت، ناشر دارالكتب العلميه - ج ٦، ص ٦٥.
١٥. الطبراني، سليمان بن احمد بن ايوب اللخمي، المعجم الاوسط، تحقيق ابراهيم الحسيني، المطبعة دارالحرمين، ناشر دارالحرمين، ج ٢، ص ٢٤ و ٢٧٥ و ٣٦٩ و ج ٦، ص ٢١٨.

١٦. طبراني، سليمان بن احمد بن ايوب اللخمي، المعجم الكبير، تحقيق حمدي عبدالمجيد السلفي، المطبعة داراحياء التراث العربي الطبعة الثالثة، ناشر، مكتبة ابن تيمية - القاهرة، ج ٢، ص ٣٥٧ - ج ٣، ص ١٨٠ و ج ٤، ص ١٧ و ص ١٧٤ - ج ٥، ص ١٦٦ و ص ١٦٧ و ص ١٧٠ و ص ١٧٥ و ص ١٩٢ و ص ١٩٤.

١٧. طبراني، سليمان بن احمد بن ايوب، مسند الشاميين، تحقيق حمدي عبدالمجيد السلفي، المطبعة مؤسسه الرساله - بيروت الطبعة الثانية ١٤١٧ هـ. ١٩٩٦ م، ناشر مؤسسه الرساله - بيروت، ج ٣، ص ٢٢٣.

١٨. ابن ابي الحديد، شرح نهج البلاغه، تحقيق محمّد ابوالفضل ابراهيم، المطبعة، منشورات مكتبة آيت... مرعشي النجفي، ناشر داراحياء الكتب العربيّه، ج ٢، ص ٢٨٩ - ج ٤، ص ٦٨ - ج ٥، ص ٨، ص ٢١.

١٩. الزرندي الحنفي، جمال الدين محمّد بن يوسف بن الحسن بن محمّد، نظم در المسطين، المطبعة، من مخطوطات مكتبة الامام اميرالمؤمنين عليه السلام العامه. الطبعة الاولى، ١٣٧٧ هـ. ١٩٥٨ م، ص ٧٧.

٢٠. هيثمي، علي بن ابي بكر، موارد الظمان إلى زوائد ابن حيان، تحقيق محمّد بن عبدالرزاق، ناشر دارالكتب العلميّه - بيروت، ص ٥٤٤.

٢١. المتقى الهندي، كنزالعمال، تحقيق الشيخ بكرى حياني، الشيخ صفوه السقا، المطبعة مؤسسه الرساله، بيروت - لبنان، ناشر مؤسسه الرساله، بيروت، لبنان، ج ١، ص ١٨٧، ج ٥، ص ٢٩٠ و ج ١١، ص ٦١٠ - ج ١٣، ص ١٠٥.

٢٢. عبدالرووف المناوري، فيض القدير شرح الجامع الصغير، تحقيق احمد عبدالسلام، الطبعة الاولى، ١٤١٥ هـ. المطبعة دارالكتب العلميّه، ناشر دارالكتب العلميّه - بيروت، ج ٦، ص ٢٨٢.

٢٣. العجلوني الجراحي، كشف الخفا و مزيل الالباس، الطبعة الثانية ١٤٠٨ هـ، الناشر دارالكتب العلميه، ج ٢، ص ٢٧٥.
٢٤. ابوالفرج عبدالرحمن بن الجوزي الحنبلي، تحقيق حسن السقاف، الطبعة الثالثة ١٤١٣، المطبعة دارالامام النووي، عما، اردن
ناشر دارالامام النووي، ص ٢٤١.
٢٥. شيخ محمود ابوريه، اصفاء على السنه المحدثه، المطبعة دارالكتاب الاسلامي، ص ٢١٦.
٢٦. حاكم حسانى، عبيدالله بن احمد، شواهد التنزيل فى آيات النازله فى اهل البيت، تحقيق شيخ محمد باقر محمودى، الطبعة
الاولى - ١٤١١، ناشر مجمع احياء الثقافه السلاميه، التابعه لوزاره الثقافه و الارشاد الاسلامي، ج ١، ص ٢٠١، ج ٢، ص ٣٩٠ و
ص ٣٩٣.
٢٧. قرطبي، ابى عبدالله محمد بن احمد انصارى، الجامع الاحكام القرآن، المطبعة داراحياء التراث العربى، ناشر مؤسسه التاريخ
العربى بيروت، ج ١، ص ٢٦٦.
٢٨. جلال الدين سيوطى، الدرالمنثور، المطبعة الاولى ١٣٦٥ - المبعه، الفتح، جده، ناشر دارالمعرفه، ج ٢، ص ٢٩٣.
٢٩. عبدالله بن عدى الجرجانى، ابى احمد، الكامل فى ضعفاء الرجال، تحقيق دكتور سهيل زكار، قرأها و دققها، يحيى مختار
غزاوى الطبعة الثالثه ١٤٠٩، المطبعة دارالفكر، ناشر دارالفكر، بيروت، ج ٣، ص ٢٥٦ - ج ٥، ص ٣٣.
٣٠. خطيب بغدادى، ابى بكر احمد بن على، تاريخ بغداد، تحقيق مصطفى عبدالقادر عطا، الطبع الاولى، ١٤١٧، المطبعة الدار
الكتب العلميه، ناشر محمد على زنصره (دارالكتب العلميه - بيروت) ج ١٤، ص ٢٣٩.
٣١. ابن عساكر، تاريخ مدينه دمشق، تحقيق على شيرى، الطبع ١٤١٥ هـ. المطبعة دارالفكر، ناشر دارالفكر، ج ٤٢، ص ٢١٧ -
٢٠٥.

٣٢. ابن اثير - اسد الغابه، ناشر انتشارات اسماعيليان، تهران، ج ١، ص ٣٠٨ و ص ٣٦٧ - ج ٤، ص ٢٨.

٣٣. ابن نجار بغدادى، ذيل تاريخ بغداد، دارسه و تحقيق، مصطفى عبدالقادر عطا، الطبعة الاولى ١٤١٧ هـ المطبعة و النشر دارالكتب العلميه - بيروت - ج ٣، ص ١٠

٣٤. المزى، ابوالحجاج يوسف، تهذيب الكمال، تحقيق دكتور بشار عواد معروف، الطبعة الاولى ١٤١٣، ناشر مؤسسه الرساله، ج ٢٠، ص ٤٨٢.

٣٥. ذهبى، سيراعلام النبلاء، تحقيق شعيب الارنقروط، ابراهيم الزبيق، الطبعة التاسعه ١٤١٣، ناشر مؤسسه الرساله، بيروت، ج ١٥، ص ١٢٩.

٣٦. بلاذرى، احمد بن يحيى بن جابر، انساب الاشراف، تحقيق شيخ محمّد باقر محمودى، الطبعة الاولى ١٣٩٤ ناشر مؤسسه الاعلمى - بيروت، ص ١١٢ - ١٠٨.

٣٧. يعقوبى، احمد بن يعقوب بن جعفر بن وهب ابن واضح، تاريخ يعقوبى، المطبعهدار صادر، بيروت، ناشر مؤسسه و نشر فرهنگ اهل بيت عليهم السلام - قم ج ٢، ص ١١٢.

٣٨. ابن كثير دمشقى الحافظ ابى الفداء اسماعيل، البدايه و النهايه، تحقيق على شيرى، الطبعة الاولى ١٤٠٨ - المطبعة دار احياء التراث العربى، ناشر داراحياء التراث العربى، بيروت، ج ٥، ص ٢٣٣ - ٢٢٨ - ج ٧، ص ٣٨٣.

ص: ٥٦

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

